

DIALOGIK O'ZARO TA'SIRDA MATN VA NUTQ

Nizamiddinova Nigora Nizamiddinovna
O'zbekiston-Finlyandiya pedagogika instituti

ANNOTATSIYA

Zamonaviy tadqiqotchilar nuqtai nazaridan, nutq janri lingvistik falsafaning universal toifasi hisoblanadi, u yangi antropologik tilshunoslik metodlarining asosini tashkil qilishi kerak. Nutq janrini tahlil qilish dialogik nutqni o'rganishning asosiy yondashuvlaridan biridir. Bundan tashqari, so'nggi yillarda bu yondashuv yetakchi va universal deb hisoblanadi.

Kalit so'zlar: nutq janrlari, antropologik tilshunoslik, metod, kommunikativ maqsad, nutq janrlari nazariyasi, dialogik hodisalar.

ABSTRACT

From the point of view of modern researchers, the genre of speech is a universal category of linguistic philosophy, which should form the basis of new anthropological linguistic methods. Genre analysis of speech is one of the main approaches to the study of dialogical speech. Moreover, in recent years, this approach has been considered leading and universal.

Keywords: speech genres, anthropological linguistics, method, communicative goal, theory of speech genres, dialogical phenomena.

KIRISH

Ijtimoiy o'zaro ta'sir jarayonlarida nutqning janriy tashkil etilishi muhim o'rin tutadi. Nutqning janrli tashkil etilishi kommunikantlarning ijtimoiy yo'nalishini qo'llab-quvvatlaydi. Ijtimoiy yo'nalishsiz, muloqot qiluvchilarning harakatlarining muvaffaqiyati deyarli mumkin emas. Aloqa shakllari va maqsadlariga, kommunikativ va ijtimoiy rollar Bu nutqni janrda tashkil etilgan deb taxmin qilish, muloqotning borishini oldindan bilish, uni to'g'ri rejalashtirish va unga to'g'ri javob berish imkoniyatini beradi. kommunikativ harakatlar hamkorlar va natijada ko'zlangan maqsadlarga erishadilar.

Chet ellik janr tadqiqotchilarining asarlarida kommunikativ maqsad yoki janrni shakllantiruvchi asosiy belgi sifatida belgilanadigan kommunikativ munosabat muhim o'rin tutadi. Kommunikativ maqsad har bir alohida janr uchun xarakterlidir va janrning o'zi va uning ichki tuzilishini shakllantiradi. Kommunikativ maqsadning sezilarli o'zgarishi nutq janrlarining o'zgarishiga olib keladi, kichik o'zgarishlar esa kichik turlarni tanlashga olib keladi. Kommunikativ maqsaddagi farqlar strategiya tanlashda va matnning ichki (chuqur) tuzilishida namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Nutq janrlari – dialogik hodisalar – invariant -variantli modellar sifatida tushuniladi va tizimning paradigmatic va sintagmatic munosabatlari prizmasidan tahlil qilinadi.

Nutq janri – bu "nutq butunligini qurishning tipik modeli" (M.M.Baxtin). Nutq janrining intuitiv ta'rifi, kundalik so'zlashuv: vaziyatga qarab, intonatsiya, so'z boyligi va boshqalar.

Nutq janrini aniqlash usullari:

Leksik (nutq harakatlarini mos leksemalar bilan nomlash - hisobot berish, gapirish, suhbatlashish, hazil qilish, tahdid qilish, buyurtma berish, ogohlantirish va boshqalar.);

Stilistik (yig'indining ta'rifi kompozitsiya xususiyatlari, matnning lug'ati, lotin, grammatik, sintaktik elementlar);

Nuqtai nazaridan nutq modeli, so'zlarni tuzish sxemalari.

Nutq janrlarining mantiqiy-niyatli tomoni, "nutq janrlarining repertuari" spikerning odatiy niyatlarining sanoqli to'plamiga tenglashtirilganda ko'rib chiqiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, bu yo'nalish umuman nutq janri tushunchasini juda soddalashtirilgan shaklda ifodalaydi.

Nutq janrlari nazariyasi XX asr tilshunosligining umumiy chizig'ida ishlab chiqilgan. Rivojlanish janrlarning tuzilishini lingvistik tavsiflashdan boshlab, odamlarning dialogik muloqotining asosiy omili sifatida janrlarni tahlil qilishgacha davom etdi.

Nutq janrlari nazariyasini rivojlantirishning oldingi bosqichlari nutqni qabul qiluvchining asosiy rolga asoslangan edi (shuning uchun maqsad va niyatlarga etibor).

Nutq janrlarini tahlil qilganda, adresat faktori har doim ham to'liqligi bilan hisobga olinmaydi. Garchi ularda qabul qiluvchining semantik roli past darajadagi birliklarga qaraganda aniqroq bo'lsa-da, janrlar muloqotning odatiy holatlari sifatida, aniq aytganda, tinglovchi nuqtai nazaridan qabul qilinadi.

Nutq janrlari nazariyasi va nutq aktlari nazariyasi umumiy kesishish nuqtalariga ega bo'lgani uchun, bu ikki tushuncha o'rtasida chegara chizish zarur ko'rinadi. Nutq aktlari nazariyasida nutq harakati "ma'lum bir jamiyatda qabul qilingan nutq xulqatvorining tamoyillari va qoidalariga muvofiq amalga oshiriladigan maqsadli nutq harakati; pragmatik doirada ko'rib chiqiladigan normativ ijtimoiy-nutqiy xulq-atvor birligi" deb hisoblanadi. vaziyat". O'z navbatida, yuqorida aytib o'tilganidek, maqsadga muvofiqlik, "harakat" qobiliyatiga ega va shuning uchun ko'p xususiyatlarida nutq aktiga o'xshash hodisa bo'lib ko'rinadi. Bundan tashqari, nutq akti ham, nutq janri ham ularning tarkibiy elementi sifatida talaffuz tushunchasi bilan ishlaydi. Biroq, nutq aktlari nazariyasi asosan harakat turlariga, nutq janrlari nazariyasi esa matn turlariga qaratiladi. Bu nazariyalar kontseptsiyani har xil talqin qiladi gapirish.

Diskursni lingvistik tushunish juda xilma-xildir, masalan, M. Stubbs nutqning uchta asosiy xususiyatini ajratib ko'rsatadi: nutq gapga nisbatan hajm jihatidan katta bo'lgan til birligi; nutq tildan foydalanishning ijtimoiy konteksti bilan chambarchas bog'liq; nutq dialogikdir. Xorijiy tilshunoslikda qabul qilingan, E. Benvenistega borib taqaladigan diskurs talqini nutqni empirik ob'yektning bir turi sifatida belgilaydi, bunda tilning grammatik tuzilishida uzilish yuzaga keladi, natijada nutq yuzaga keladi. Tilning grammatik tuzilishi bilan bog'liq bo'lgan, ma'lum bir shaxsga xos bo'lgan individual ekstralingvistik kod sifatida qabul qilinadi. Shaxs tomonidan shaxsiy kod orqali uzatiladigan ma'lumotni dekodlash uchun qabul qiluvchi ushbu kodni (diskurs kodi) va mantiqiy va mantiqiy ravishda idrok etish uchun ma'lum harakatlar qilishi kerak.

P. Serio "diskurs" atamasini talqin qilishda sakkizta ma'noni nomlaydi: 1) "nutq" tushunchasining Sossyur ma'nosida ta'rifi, boshqacha aytganda, har qanday konkret gap; 2) o'lchami bo'yicha iboradan oshib ketgan birlik; 3) pragmatika doirasida – gapning predmeti, manzili, gapning momenti va ma'lum bir joyini nazarda tutuvchi gap holatini hisobga olgan holda gapning qabul qiluvchiga ta'siri; 4) muloqotning asosiy turi suhbatdir; 5) nutqni (E. Benveniste fikricha) bayondan farqli ravishda murojaat qiluvchi pozitsiyasidan tushunish, bunda so'zlovchining fikri inobatga olinmaydi; 6) til birliklaridan foydalanish, til birliklarining nutqiy aktuallashuvi; 7) ijtimoiy yoki mafkuraviy pozitsiyaning cheksiz miqdordagi bayonotlarga (masalan, "feministik nutq", "ma'muriy nutq" va boshqalar) qo'yilgan cheklovlarning ma'lum tizimlariga ta'siri; 8) matnni amalga oshirish shartlarini tahlil qilish uchun mo'ljallangan nazariy komponent [Serio 1999].

Diskurs tilga qarama-qarshi nutq sifatida tushunilganligi sababli, tabiiy ravishda matn kategoriyasini kiritish zarurati tug'iladi. Ushbu maqolada biz "nutq" va "matn" tushunchalarini ko'rib chiqishda tarkibiy elementlarni ajratib ko'rsatamiz. T.A. G'arbiy Yevropa tilshunosligining birinchi mutaxassislaridan biri bo'lgan Van Deyk "matn" va "diskurs" tushunchalari o'rtasida aniq chegara chizadi: "Diskurs haqiqatda aytiladigan matn, matn esa nutqning mavhum grammatik tuzilishidir. Diskurs nutqqa, real nutq aktiga taalluqli tushunchadir, matn esa til tizimi yoki rasmiy lingvistik bilimlar, lingvistik kompetentsiya bilan bog'liq tushunchadir" [Van Deyk 1989: 124]. Boshqacha qilib aytganda, nutq endi nutqning o'ziga xos xususiyati emas, balki nutqning mavhum tushunchasi. "Lingvistik entsiklopedik lug'at"da bu atamaga quyidagicha ta'rif berilgan: nutq "ekstralingvistik - pragmatik, ijtimoiy-madaniy, psixologik va boshqa omillar bilan birgalikda izchil matn; voqea aspektida olingan matn; maqsadli, ijtimoiy harakat, tarkibiy qism, ishtirokchi sifatida qaraladigan nutq

odamlarning o'zaro ta'sirida va ularning ongining mexanizmlarida rivojlanayotgan (kognitiv jarayonlar).

Biroq, fanda haligacha nutqning yagona ta'rifi mavjud emas, ammo shunga qaramay, ko'pchilik olimlar "diskurs" tushunchasini talqin qilishda uning asosiy formal, funktsional va situatsion xususiyatlarini hisobga olish kerak degan xulosaga kelishadi.

«Diskurs» atamasi E. Buissans tomonidan «Til va nutq» (1943) asarida taklif qilingan bo'lib, bu yerda nutq tilni - imo-ishora tizimini jonli nutqqa o'tkazish mexanizmi sifatida qaralgan. E. Buessans ikkilik qarama-qarshilikka diskursni kiritdi: til - nutq - nutq. O'sha davrda nutq talqini "matn" va "nutq" tushunchalari bilan sinonim edi. Diskurs tushunchasini tushunishdagi tub o'zgarishlar faqat 1960-yillarda boshlangan. Strukturaviy tilshunoslikning paydo bo'lishi bilan, uning ma'nosi til - olam, atrofdagi voqelik hodisalari to'g'risida kodlangan ma'lumotlarni olib yuruvchi matritsa va tilning tuzilishi haqiqatni yaratish va o'zgartirishda o'ziga xos vositadir. Klod Levi-Strous tomonidan taklif qilingan tadqiqotlar [Levi-Strauss 1993, 2001] nutqni o'rganish va tahlil qilishda tizimli yondashuvning yorqin vakiliga aylandi. Uning ishi qadimgi miflar nutqini, ularning ochiq tuzilishini o'rganishga asoslangan, chunki mifologik nutq sub'ektiv voqelikning turli xil variantlarini keltirib chiqaradi, ular orqali atrofdagi voqelik idrok qilinadi.

Nutqni o'rganishning strukturaviy-lingvistik yondashuvi asosan frantsuz diskurs tahlili maktabi vakillari tomonidan ishlab chiqilgan: M. Peshe, P. Serio, E.P. Orlandi, J.-J. Courtinne va D. Maldidier. Mishel Pesce faoliyatining asosiy natijasi - bu shaxsning jamiyatdagi o'rnini ko'rsatadigan ijtimoiy-madaniy tuzilma sifatida nutqning rivojlanishi. Ushbu kontsepsiya dastlab Lui Altusser tomonidan taklif qilingan

NATIJAR VA MUHOKAMA

Nutq janri nazariyasining rivojlanishining hozirgi bosqichi nutq janrini tushunishda bu cheklovlarni bartaraf etishga intiladi. Nutq janrining pragmatik konsepsiyasida, qabul qiluvchi va qabul qiluvchining o'zaro ta'sirining barcha jihatlariga, qabul qilingan va uzatiladigan barcha kommunikativ ma'nolarga katta e'tibor qaratiladi (va faqat adresat ataylab etkazmoqchi bo'lganlarga emas). M.M.da nutq janrining aniqlovchi xususiyati dialogiklikdir. Baxtin nutq aloqasi va inson faoliyati birligi sifatida. Bu nutq janrining boshqa barcha belgilarining manbai (to'liqlik, maqsadni belgilash, muayyan aloqa sohasi bilan aloqa va boshqalar).

Ammo shu bilan birga, janr tahlilining pragmatik yo'nalishi uchun qabul qiluvchi omil va adresat omilining teng ahamiyatini tan olish, shuningdek, muloqotga yo'naltirish. Sedova: "Odamlarning ijtimoiy o'zaro ta'sirining odatiy holatini og'zaki

loyihalash", aniqki, lingvistik vositalarga bo'ysunuvchi xizmat vazifasi yuklangan. Tadqiqot asosan haqiqiy nutq janrlari emas, balki vaziyat, xulq -atvor janrlari bo'yicha o'tkazilishi tasodif emas.

V.V. Dementyev janrni o'rganishda ikki yo'nalishning birligi asosida nutq janri va tilining umumiy kommunikativ tabiati (vazifasi), janrlar ijtimoiy o'zaro ta'sirni rasmiylashtirish vositasi degan fikrga asoslangan holda ularning sintezini taklif qiladi.

Bu bosqichda nutq janrlari nazariyasida sintetik yo'nalishga ehtiyoj bor, bu erda danrning dialogik va lingvistik jihatlari ko'rib chiqiladi. Bu sintetik yo'nalish uchun kommunikativ janr nomi taklif qilingan.

Ushbu yondashuv doirasida janr ijtimoiy o'zaro ta'sirni rasmiylashtirish vositasi sifatida tushuniladi. Bu janr qoidalarining qat'iylik darajasi birinchi o'ringa chiqadi. MM. Baxtin bu xususiyatni – tabriklash va tabriklash kabi standartlashtirilgan janrlar o'rtasidagi farqni ko'rib chiqdi, bu erda ma'ruzachining o'zi olib kelishi mumkin bo'lgan narsa juda oz va "erkin" janrlar – nutq janrini tizimlashtirishda asosiylaridan biri nutq janrini asosiy va ikkilamchi qismlarga bo'lish bilan.

Vaziyat yoki nutqning mazmuni uchta parametr bilan belgilanadi:

- 1) nutq maydoni, ya'ni. muhokama mavzusi, suhbat mavzusi, muhokama shartlari va boshqalar;
- 2) kommunikantlar (nutq tenori), ya'ni. vaziyat ishtirokchilari, ularning rollari, o'zaro ta'siri, maqsadlari va boshqalar;
- 3) nutq uslubi, ya'ni. aloqa kanali (og'zaki yoki yozma, tayyorlangan yoki o'z o'zidan aloqa, mikrofon va yozuv bilan yoki yo'q).

B. Malinovskiy "madaniyat konteksti" atamasini kiritdi. M.K. Halliday matnni nafaqat vaziyat, balki madaniyat nuqtai nazaridan ham talqin qilish zarurligini ta'kidladi. Vaziyatning har qanday konteksti, ya'ni. matnning paydo bo'lishiga olib kelgan nutqning o'rnatilgan konfiguratsiyasi, shu jumladan kommunikatorlar, aloqa sohasi, aloqa usuli tasodifiy tasodifiy xususiyatlar to'plami emas, lekin ma'lum bir yaxlitlik, "jummlar to'plami" uchun xosdir. har bir madaniyat.

Binobarin, kommunikantlar muloqotning kontekstini hisobga olishlari kerak. Bu ham madaniyatning umumiy konteksti, ham ma'lum bir vaqtda paydo bo'ladigan muayyan vaziyatning konteksti. Bundan tashqari, matnlarning shakllanishi va talqin qilinishiga "kutganlarimiz tizimi" ta'sir qiladi, bu o'tgan tajriba va bu tajriba ikki shaxs uchun bir xil bo'lmasligi mumkin, bu kommunikativ o'zaro ta'sirning tabiatida aks etadi. Boshqacha qilib aytganda, kommunikativ xatti -harakatlar matndan tashqarida bo'lgan narsalarga bog'liq, ya'ni. kontekst sohasida. O'zaro munosabatlarda ishtirokchilarni talqin qilish kontekstlarining ta'sirchan farqlanishi ziddiyatning paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin.

XULOSA

Shunday qilib, xorijiy va mahalliy tilshunoslik va adabiyotshunoslikda "nutq janri" konsepsiyasiga mavjud yondashuvlar tanqidiy tahlil qilinganidan so'ng, janrlarni tahlil qilish ularning kommunikativ mavjudligi haqiqati doirasida amalga oshirilishi kerak degan xulosaga kelish mumkin.

REFERENCES

1. Vinogradov S. I., Platonova O. V. Rus tili nutqi madaniyati. – M.: ART, 1999.
2. Krol Yu. L. Bahs – qadimgi Xitoy madaniyatining hodisasi sifatida // Osiyo va Afrika xalqlari. № 2. – 1987.
3. Rus tili nutqi madaniyati. Universitetlar uchun darslik. – M.: NORMA -INFRA M nashriyot guruhi, 1999.